

บทวิจารณ์ทัศนะจากพุทธ
ในหนังสือจิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: ทัศนะจากพุทธ ขงจื๊อ และนิเวศ
โดย ชัมดอง รินโปเช และ สุลักษณ์ ศิวรักษ์
สัมภาษณ์ โดย ประชา หุตานุวัตร และ รามู มณีวันนันทน์

โดย เขียน นิรันดร์นุต *

บทความชิ้นนี้เป็นการนำเสนอความคิด และสิ่งที่ได้จาก “ทัศนะจากพุทธ” ในหนังสือเรื่อง “จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1 : ทัศนะจากพุทธ ขงจื๊อใหม่ และนิเวศ” ซึ่งเป็นหนังสือที่นำเสนอความคิดของนักคิด นักเคลื่อนไหว ที่ถูกจัดประเภทว่ามีทัศนะ และจิตสำนึกแบบ “เอเชีย” ที่นำเสนอความเห็นด้านการเมือง ธรรมชาติ และการพัฒนา โดยนักคิดดังกล่าว ได้แก่ 1) **ชัมดอง รินโปเช** (Samdong Rinpoche)¹ และ 2) **สุลักษณ์ ศิวรักษ์** หรือที่รู้จักกันในนาม ส.ศิวรักษ์² ที่นำเสนอความเห็นผ่านการสนทนา/สัมภาษณ์ของ ประชา หุตานุวัตร และ รามู มณีวันนันทน์ โดยเป็นการแสดงความเห็นต่อโครงสร้างคำถามหลัก 4 ส่วน ได้แก่

1) **ภาพรวม และการวิพากษ์วิจารณ์ระบบปัจจุบัน** ซึ่งเป็นการตอบคำถามเกี่ยวกับสภาพสังคมเอเชียในปัจจุบัน ระบบทุนนิยม โลกาภิวัตน์ ลัทธิบริโภคนิยม การสร้างความทันสมัย (Modernization) ความสำเร็จและความล้มเหลวของลัทธิคอมมิวนิสต์ และลัทธิสังคมนิยมใน

* นักวิชาการอิสระ (อดีตพนักงานฝึกอบรม สำนักส่งเสริมวิชาการรัฐสภา สถาบันพระปกเกล้า)

¹ ชัมดอง รินโปเช เกิดเมื่อปี 1939 ที่ทิเบต แต่ด้วยปัญหาความขัดแย้งระหว่างประเทศ ทำให้ต้องลี้ภัยไปอยู่ที่อินเดีย และบวชเป็นพระเมื่อปี 1960 ตามประเพณีของศาสนาพุทธทิเบต (Sarvas-tivadin) โดยมีองค์ทะไลลามะที่ 14 เป็นพระอุปัชฌาย์ ท่านเคยเป็นศาสตราจารย์ทางด้านพุทธศาสนศึกษา ณ สถาบันกลางเพื่อการศึกษาด้านทิเบตขั้นสูง ณ เมืองสาธนา เมืองพาราณสี เคยเป็นโฆษกของผู้แทนประชาชนชาวทิเบต และต่อมาได้เป็นนายกรัฐมนตรีที่ผ่านการเลือกตั้งแบบประชาธิปไตยคนแรก ที่โคลอน ทริปา เมื่อปี 2001 ในฐานะที่นิยมคานธี และพระชาวพุทธ ท่านเผยแพร่คำสอนแห่งสังฆธรรม และอหิงสธรรม รวมทั้งเคยเขียนบทความ และหนังสือหลายเล่มเป็นภาษาทิเบต ฮินดี และอังกฤษ ได้แก่ Satyagraha (Truth-Insistence), Satyagraha: The Right Way, Buddhist Guidelines on Economic Organization and Development (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1, 2547: 3-4)

² ส.ศิวรักษ์ หลังจบการศึกษาจากโรงเรียนอัสสัมชัญแล้ว ได้ไปศึกษาต่อในสาขาวิชาอักษรศาสตร์ ณ มหาวิทยาลัยแลมปีเตอร์ แคว้นเวลส์ จากนั้นจึงศึกษาต่อด้านกฎหมายจนสำเร็จเนติบัณฑิตอังกฤษจากสำนักเดอะมิดเดิล เทมเปิล กรุงลอนดอน ส.ศิวรักษ์ มีความสนใจเป็นพิเศษในเรื่องพุทธศาสนากับการรับใช้สังคม การสนทนาวิสาสะระหว่างศาสนาต่างๆ และเรื่องสิทธิมนุษยชน เป็นนักคิดที่พยายามแสวงหาทางเลือกใหม่ๆ ต่อวิธีการพัฒนากระแสหลักและกระแสโลกาภิวัตน์ (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1, 2547: 55-56)

บริบทของเอเชีย สภาพความเชื่อมโยงทางวัฒนธรรมด้านสิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหมายและความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ของ “ทางเลือก”

2) **โลกทัศน์ และปรัชญาทางเลือก** คำถามในส่วนนี้ก็คือ เราจำเป็นต้องก้าวตามความทันสมัย ที่ถูกครอบงำโดยโลกทัศน์ที่ยึดยุโรปเป็นศูนย์กลางหรือโลกทัศน์ตะวันตกหรือไม่ ซึ่งโลกทัศน์แบบตะวันตก ได้แก่ ความเหนือกว่าของความรู้ทางวิทยาศาสตร์ สิทธิที่จะพิชิตธรรมชาติ ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีอันไร้ที่สิ้นสุด ความเติบโตทางเศรษฐกิจที่ไร้ขีดจำกัด ค่านิยมในการแข่งขัน ทรัพย์สินส่วนบุคคล อีสภาพ เสรีภาพ ประชาธิปไตย ลัทธิปัจเจกชนนิยม และสิทธิมนุษยชน ฯลฯ และหากไม่ต้องการก้าวตามโลกทัศน์แบบตะวันตก ทางเลือกใดที่อยากให้เกิดขึ้นในเอเชีย การกลับไปสู่รากเหง้าของวัฒนธรรมและจารีตประเพณีของเอเชียจะเป็นคำตอบได้หรือไม่ และความสัมพันธ์ระหว่าง “ตัวเอง” “ผู้อื่น” และ “ธรรมชาติ” ควรเป็นแบบใด

3) **วิสัยทัศน์สำหรับสังคมใหม่ของเอเชีย** คำถามในส่วนนี้ก็คือ อะไรคือลักษณะพื้นฐานของสังคมที่ดีและยั่งยืน วัฒนธรรมทางการเมืองแบบไหนที่เป็นไปได้ในมุมมองทางพุทธ/อิสลาม/ฮินดู/คริสต์/และชนพื้นเมือง และแตกต่างไปจากประเพณีนิยมทางโลกอย่างไร แนวคิดเกี่ยวกับรัฐบาลและภาวะผู้นำในระยะยาวทางการเมืองทางเลือกเป็นอย่างไร จารีตธรรมเนียมทางศาสนาต่างไปจากทางโลกอย่างไร สถาบันทางการเมืองควรเป็นอย่างไร การกระจายอำนาจควรเป็นแบบไหน จิตวิญญาณมีความสำคัญอย่างไรต่อการเมือง อะไรเป็นสาเหตุของลัทธิเคร่งศาสนาหัวรุนแรง (fundamentalism) ที่สำคัญทำอย่างไรจะเอาชนะความรู้สึกด้อยเมื่อนำตัวเองไปเปรียบเทียบกับตะวันตก

4) **จากที่นี่ สู่อื่น** ในส่วนสุดท้ายคือการแสดงความคิดเห็นว่า ทำอย่างไรจะสร้างสังคมที่ยุติธรรม และยั่งยืนบนพื้นฐานของจิตวิญญาณได้ การปฏิบัติหรือการปฏิรูปด้วยอหิงสาวิธี การนำการเปลี่ยนแปลงสัมพันธ์กับเรื่องชนชั้นอย่างไร นอกจากนั้นยังเป็นการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการสร้างชุมชนทางเลือก การเปลี่ยนวิถีชีวิต การศึกษาแบบใหม่ แนวคิดประชาสังคม และการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน บทบาทของเอ็นจีโอ กลุ่มพลเมือง และองค์กรศาสนาควรเป็นอย่างไร

คำถามหลักทั้ง 4 ส่วนจะถูกนำไปสัมภาษณ์นักคิด/นักเคลื่อนไหว ที่ถือเป็นตัวแทนของผู้นำจิตสำนึกใหม่ของเอเชีย ซึ่งหนังสือ “จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย” (Asian Ways) มีด้วยกัน 4 เล่ม แบ่งตามทัศนะของผู้ให้สัมภาษณ์ ประกอบด้วย

1) **ทัศนะจากพุทธ ขงจื๊อใหม่ และนิเวศ** ได้แก่ ชัมดอง รินโปเช, สุลักษณ์ ศิวรักษ์, ตู๋เว่ยหมิง, และ เฮเลนา นอร์เบิร์ก-ฮอดจ์

2) **ทัศนะจากอิสลาม** ได้แก่ อับดุลเราะห์มาน วาฮิด, จันทรา มุสซัฟฟาร์, และ มาห์มูด อาย์ว

3) **ทัศนะจากซ้ายใหม่เอเชีย** ได้แก่ สังฆราช บาทหลวงลาบายน, นากามูระ อิซาซึ, อริฟ บุดิมาน, และ วอลเดน เบลโล

4) **ทัศนะจากคานธีใหม่** ได้แก่ สาทิศ กุมาร, อชิส นันตี, และ วันทนา ศิวะ

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าหนังสือจะมีด้วยกัน 4 เล่ม และต่างก็มีความคิดและความเห็นที่เป็นประโยชน์ แต่ด้วยข้อจำกัดทางภูมิปัญญาของผู้เขียน รวมทั้งอคติส่วนตัวที่ได้รับอิทธิพล (ไม่ว่าจะตั้งใจหรือไม่ก็ตาม) จากข้อเสนอจำนวนมาก ในสังคมไทย ที่เชื่อว่าปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมสามารถแก้ไขได้จากการนำปรัชญา ความคิดและอุดมการณ์ของพุทธศาสนามาใช้ พร้อมกันนั้นผู้เขียนยังเห็นว่า การนำเสนอความคิดในที่สาธารณะของนักคิดที่อ้างอิงแนวคิดของตนกับพุทธศาสนา มักได้รับการยอมรับจากสังคมไทยค่อนข้างสูง (โดยเฉพาะ การใช้คำว่า “ทางสายกลาง” ในข้อเสนอ)

การนำเสนอทัศนะจากพุทธจะแบ่งออกเป็น 3 ภาค โดยภาคแรกมุ่งอธิบายว่าอะไรคือ “จิตสำนึกเก่า” ที่ทำให้ต้องมีการเปลี่ยนแปลง และภาคสองคือ การอธิบายว่า “จิตสำนึกใหม่” คืออะไร และภาคสุดท้ายการเชื่อมโยงกับสังคมไทย

ภาคแรก: จิตสำนึกแบบเก่า

การทำให้เกิดการยอมรับ “จิตสำนึกใหม่” ย่อมเริ่มต้นด้วยการอธิบายว่า อะไรคือ “จิตสำนึกแบบเก่า” และของเก่า มีปัญหาอะไรจึงต้องเปลี่ยนมาสู่สิ่งใหม่ ฉะนั้นการทำความเข้าใจ

“จิตสำนึกใหม่เอเชีย” ตามทัศนะของพุทธ จึงเริ่มต้นจากการอธิบายว่า อะไรคือสิ่งที่ ส.ศิวัรักษ์ และ ชัมมดอง รินโปเช มองว่าเป็นปัญหา หรือ “จิตสำนึกแบบเก่า”³

ปัญหาที่สำคัญของ “จิตสำนึกแบบเก่า” คือ การยอมรับว่า “ความเป็นตะวันตก” เป็นสิ่งที่เหนือกว่า (superior) เห็นได้จากความพยายามให้ประเทศ “เจริญเท่าเทียมกับนานาชาติอารยะประเทศ” ผ่านกระบวนการสร้างความเป็นสมัยใหม่ (Modernization) โดยการลอกเลียนแบบ

³ การต่อสู้เรื่องจิตสำนึกเป็นแนวทางสำคัญของแนวคิดมาร์กซิสต์ (Marxist) ที่เชื่อว่าอุดมการณ์ หรือจิตสำนึกหลักที่ครอบงำสังคมอยู่คือ “จิตสำนึกจอมปลอม” (false consciousness) ที่ถูกสร้างขึ้นโดยโครงสร้างทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของระบบทุนนิยม เพื่อทำหน้าที่ควบคุมสังคม ผ่านอุดมการณ์ แนวคิด ศิลปะ ศาสนา ฯลฯ และรับใช้ผู้ที่ควบคุมปัจจัยการผลิต (นายทุน) และรักษาโครงสร้างความสัมพันธ์เชิงอำนาจดังกล่าวให้คงอยู่ต่อไป โดยคำว่า “จิตสำนึกจอมปลอม” (false consciousness) เป็นคำที่ถูกใช้โดย Friedrich Engels ใน “The Letter to Mehring” (1893) ซึ่งเป็นแนวคิดที่เชื่อมโยงกับเรื่องอุดมการณ์การครอบงำ (dominant ideology) และความคิดเรื่องการครองความคิดจิตใจ (hegemony) ของ Antonio Gramsci (การใช้คำว่า “การครองความคิดจิตใจ” ผู้เขียนได้มาจากการอ่านงานของ อ.พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์ ซึ่งใช้ตาม รศ.สุชาย ตรีรัตน์ อีกทีหนึ่ง) สนใจอ่านเพิ่มเติมได้ที่ http://en.wikipedia.org/wiki/Cultural_hegemony

ตะวันตก เพราะโดยทั่วไป การลอกเลียนแบบคือการทำตามสิ่งที่ดีกว่า เหนือกว่า ฉะนั้น กระบวนการพัฒนาดังกล่าวจึงเปรียบเสมือน “การทำให้เป็นตะวันตก” (Westernization)⁴ นั่นเอง

ส.ศิวัรักษ์ เห็นว่า ระบบการศึกษาแบบตะวันตก ซึ่งเป็นระบบการศึกษากระแสหลักในปัจจุบัน ถือเป็นกลไกสำคัญในการถ่ายทอดและผลิตซ้ำ (Social Reproduction) องค์ความรู้ตะวันตก และขณะเดียวกันก็เป็นการถ่ายทอดความเหนือกว่าของความเป็นตะวันตกไปพร้อมๆ กัน โดยเฉพาะองค์ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เนื่องด้วยรูปแบบการศึกษาดังกล่าวเป็นผลผลิตสำคัญของยุคแห่งปัญญาธิรู้แจ้ง (Enlightenment)⁵ ซึ่งเป็นยุคสมัยที่ให้ความสำคัญกับการใช้เหตุผล (Age of Reason) พร้อมไปกับต่อสู้กับการถูกครอบงำจากศาสนจักรมาเป็นการใช้เหตุผลและองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ คำถามก็คือ การให้ความสำคัญกับการวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นปัญหาหรือไม่

ซั่มด็อง รินโปเช เสนอว่า “อารยธรรมสมัยใหม่” ที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงของการศึกษา และศาสตร์สมัยใหม่ ที่มีฐานจากองค์ความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี ซึ่งเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้เกิดการปฏิวัติอุตสาหกรรม (Industrialization) และการเติบโตของระบบทุนนิยม ซึ่งทำให้กระบวนการผลิตเปลี่ยนจากการผลิตเพื่อเลี้ยงชีพ มาสู่การผลิตตามกลไกตลาด และทำให้ประชาชนที่เติบโตขึ้นมาภายใต้สภาพสังคมดังกล่าว ชี้นับกับการแข่งขัน (competitiveness) ในนามของ “เสรีภาพ” และ “ความยุติธรรม” ซึ่ง ซั่มด็อง รินโปเช เห็นว่าจะเกิดขึ้นเฉพาะในสังคมที่มีความเท่าเทียมกันเท่านั้น ดังนั้นการศึกษาในยุคสมัยนี้จึงเป็นไปเพื่อตอบสนองของสภาพเศรษฐกิจและสังคม นั่นคือ การเสริมสร้างศักยภาพในการแข่งขัน และละเลยการสร้างสำนึกเรื่องศีลธรรม และความร่วมมือในชุมชน (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 6-7) ซึ่งสอดคล้องกับมุมมองของ ส.ศิวัรักษ์ ที่เห็นว่า การศึกษาแบบตะวันตกให้ความสำคัญกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นหลัก แต่ละเลยมิติทางด้านจิตวิญญาณ และศีลธรรม

ซั่มด็อง รินโปเช เห็นว่า การศึกษาแบบตะวันตกนำไปสู่ปัญหา ก็เพราะว่าวิทยาศาสตร์ที่เปรียบเหมือนศาสตร์สมัยใหม่ มีทัศนะที่ทำให้เกิดปัญหาสำคัญ 3 ประการ ได้แก่ ประการแรก

⁴ การทำให้เป็นตะวันตก (Westernization) เป็นกระบวนการในการทำให้สิ่งต่างๆ ในสังคมตกอยู่ภายใต้วัฒนธรรมและรูปแบบของตะวันตก ไม่ว่าจะเป็น อุตสาหกรรม เทคโนโลยี กฎหมาย การเมือง เศรษฐกิจ วิถีชีวิต การกินอาหาร ภาษา ตัวอักษร ศาสนา และค่านิยม เป็นต้น ซึ่งการทำให้เป็นตะวันตกเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นไปทั่วโลก ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา อ่านเพิ่มเติมใน <http://en.wikipedia.org/wiki/Westernization>

⁵ ยุคแห่งปัญญาธิรู้แจ้ง (The Age of Enlightenment) เป็นยุคสมัยที่ให้ความสำคัญกับการใช้เหตุผล และวิทยาศาสตร์ เพื่อให้หนีพ้นจากการครอบงำของศาสนจักร โดยเห็นว่า วิทยาศาสตร์ จะเป็นเครื่องมือสำคัญในการแสวงหาความจริงเกี่ยวกับโลกและจักรวาล โดยนักคิดสำคัญที่ถูกจัดประเภทให้สังกัดในยุคนั้น อาทิเช่น Thomas Paine, Voltaire, Jean Jacques Rousseau, David Hume เป็นต้น อ่านข้อมูลเพิ่มเติมได้ใน http://en.wikipedia.org/wiki/Age_of_Enlightenment

วิทยาศาสตร์มองธรรมชาติว่าเป็นเป้าที่จะต้องแสวงหาประโยชน์ ซึ่งสอดคล้องกับสิ่งที่ ส.ศิวัรักษ์ กล่าวถึงความคิดของ ดาร์วิน (Charles Darwin)⁶ และ สเปนเซอร์ (Herbert Spencer) ที่เชื่อว่าผู้ที่ แข็งแรงที่สุดต้องเป็นผู้ชนะ ประการที่สอง วิทยาศาสตร์ไม่เข้าใจว่าจิตใจมนุษย์มีข้อจำกัด และถูก วางเงื่อนไข และหากจิตไม่ได้รับการพัฒนาและทำให้บริสุทธิ์แล้ว มนุษย์ก็ไม่สามารถเข้าใจสิ่ง ต่างๆ ได้อย่างลึกซึ้ง ซึ่งการพัฒนาทางจิตวิญญาณจะทำให้เกิดความชื่นชมและเรียนรู้ที่จะอยู่ ร่วมกับธรรมชาติ ประการที่สาม วัตถุประสงค์พื้นฐานของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ก็คือ การพัฒนา องค์ความรู้เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจและความมั่งคั่ง และตัวอย่างที่สำคัญของผลผลิตที่เลวร้ายจาก วิธีคิดดังกล่าวก็คือ อาวุธสงครามและเทคโนโลยีทางการทหาร ซึ่งวิทยาศาสตร์ที่เป็นไปเพื่อการ ทำลายล้างย่อมไม่สามารถไปด้วยกันได้กับมิติทางด้านจิตวิญญาณ (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 11-12)

การศึกษาสมัยใหม่ มีอิทธิพลอย่างสูงต่อการถ่ายทอดความรู้ทางการเมือง (political education) และเนื่องจากความต้องการ “เจริญเท่าเทียมตะวันตก” (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 8) ทำให้รูปแบบการศึกษา และองค์ความรู้ของตะวันตก กลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนา ซึ่ง การรับองค์ความรู้ตะวันตกมาใช้ มีส่วนในการกำหนดเป้าหมายทางการเมือง โดยเฉพาะ อุดมการณ์และการปกครองระบอบเสรีนิยมประชาธิปไตย (Liberal Democracy) ได้กลายเป็นทั้ง เป้าหมาย และแนวทางปฏิบัติที่สังคมยอมรับ และพยายามฟันฝ่าไปให้ถึง (แม้ในอดีตจะมีแรง ปะทะจากอุดมการณ์สังคมนิยม) การพยายามก้าวไปสู่การเป็นประเทศประชาธิปไตยแบบ ตะวันตก ต้องเผชิญกับคำถามว่า ทำอย่างไรจึงจะก้าวไปสู่เป้าหมายดังกล่าว และทางลัด (shortcut) ที่ชนชั้นนำในสังคมเลือกใช้ ก็คือ การลอกเลียนแบบตะวันตก เห็นได้จากการรับเอา รูปแบบการเมืองของตะวันตกมาใช้หลายประการ อาทิเช่น การเลือกตั้ง การมีผู้แทน การตั้งพรรค การเมือง การร่างรัฐธรรมนูญ ฯลฯ อย่างไรก็ตามการลอกเลียนแบบ ไม่ได้ลงลึกถึงระดับปรัชญา การเมือง แต่เป็นการลอกเลียนในระดับรูปแบบหรือเปลือกเท่านั้น

ส.ศิวัรักษ์ กล่าวถึง หนึ่งในปัญหาสำคัญทางการเมืองในภูมิภาคเอเชีย นั่นคือ ปัญหาการ แสวงหารูปแบบทางการเมืองที่เหมาะสมกับบริบททางการเมือง ซึ่งสิ่งที่เกิดขึ้นคือ ประเทศต่างๆ พยายามลอกเลียนรูปแบบของตะวันตก ไม่ว่าจะเป็นการกำหนดโครงสร้าง การสถาปนาสถาบัน ทางการเมือง อาทิเช่น กองทัพ คณะรัฐมนตรี สถานทูต ศาล ฯลฯ แต่กลับพบว่า โครงสร้างและ สถาบันดังกล่าวกลับกลายเป็นปัญหาสำคัญทางการเมืองของแต่ละประเทศในภูมิภาคเอเชีย ที่

⁶ ทฤษฎีของดาร์วิน (Darwinism) เชื้อในเรื่องวิวัฒนาการ (evolution) และการคัดเลือกโดยธรรมชาติ (natural selection) ซึ่งต่อมาคำอธิบายที่เคยจำกัดอยู่กับเรื่องวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ก็ถูกนำมาใช้ในด้านสังคมศาสตร์มากขึ้น โดยเฉพาะในแง่ของการอธิบายถึงความเหนือกว่า โดย เฮอร์เบิร์ต สเปนเซอร์ (Herbert Spencer) สรุปด้วยวลีสั้นๆ ว่าเป็น “ความอยู่รอดของสิ่งที่เหมาะสมที่สุด” (survival of the fittest)

นอกจากจะไม่สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนได้แล้ว สถาบันทางการเมืองเหล่านั้นยังกลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการกดขี่ประชาชนอีกด้วย (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 57-58)

ซั่มด็อง วินโปเซ เชื่อว่า รูปแบบการปกครองที่ดีควรสัมพันธ์กับการรับใช้ประชาชน แต่การปกครองไม่ว่าจะเป็น ประชาธิปไตย หรือ เผด็จการ ประชาชนก็เป็นเพียง “ผู้ถูกปกครอง” ที่ถูกปกครองโดยคนกลุ่มเล็กๆ ที่ปกครองประชาชนส่วนใหญ่ในนามของ “การปกครองโดยเสียงข้างมาก” และแม้ว่าระบบประชาธิปไตยแบบตัวแทนและการเลือกตั้งจะเป็นรูปแบบที่ถูกนำไปใช้อย่างแพร่หลาย แต่ ปัญหาสำคัญของระบบการเมืองแบบตัวแทน คือ ปัญหาการเลือกตั้ง ที่ถูกทำให้เป็นธุรกิจ หรือการค้าทางการเมือง (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 13) ที่ผู้แทนมุ่งสร้างความนิยม (popularity) ผ่านการนำเสนอนโยบายที่มีความหวือหวา แต่ยากที่จะเกิดขึ้นได้

นอกจากนั้นปัญหาที่สำคัญอีกประการของระบบตัวแทนคือ การขาด “เครื่องมือ” ที่สามารถวัดทัศนคติของคนส่วนใหญ่ในสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 13) เนื่องจากการเป็นผู้แทน หรือตัวแทนที่ดี ต้องรู้ว่าผู้ที่ให้ตนเป็นตัวแทนนั้นต้องการอะไร ซึ่งในทางปฏิบัติแทบจะเป็นไปไม่ได้ที่จะเกิดการส่งความต้องการของประชาชนทุกคนไปสู่ผู้แทนที่ตนเลือกได้ ฉะนั้นการเลือกผู้แทนในด้านหนึ่งก็ไม่ต่างอะไรกับการเลือกผู้ปกครองนั่นเอง

นอกจากปัญหารูปแบบการเมือง ส.ศิริรักษ์ ยังกล่าวถึงปัญหาทางการเมืองที่เกี่ยวข้องกับผู้นำทางการเมือง โดยยกตัวอย่างความผิดพลาดของผู้นำการเมืองของเอเชียในอดีต อาทิเช่น เหมา เจ๋อ ตุง (Mao Dze Dong) และ มหาตมะ คานธี (Mahatama Gandhi) และได้วิเคราะห์ข้อจำกัดของผู้นำแต่ละท่าน โดยเฉพาะปัญหาในการจัดการกับความแตกต่างหลากหลายของสังคม และการเปลี่ยนแปลงสังคมโดยใช้ความรุนแรง

ในกรณีของจีน เหมา เจ๋อ ตุง ถูกเปรียบให้เป็นตัวแบบ (icon) ของผู้นำเอเชีย หรือผู้นำแบบตะวันออก⁷ แต่ ส.ศิริรักษ์ เห็นว่า เหมา เจ๋อ ตุง มีความขัดแย้งในตัวเองสูง โดยเห็นว่า เหมา เจ๋อ ตุงเพียงแต่อ้างความเป็นตะวันออก เพื่อสร้างอำนาจให้กับตัวเองเท่านั้น อาทิเช่น การหยิบบัณฑิต และปรัชญาจีน มาเป็นเครื่องมือทางการเมือง แต่ไม่ได้ปฏิบัติตามความเชื่อและอุดมการณ์ที่ตนกล่าวอ้าง อาทิเช่น การอ้างแนวคิดมาร์กซิสต์ แต่กลับไม่ใส่ใจปัญหาชนมาร์กซิสต์ของตะวันตกหลายคน หรือแม้กระทั่งการอ้างตัวว่ามาจากชนชั้นแรงงาน/ชนชั้นกรรมาชีพ และยึดมั่นในระบบผัวเดียวเมียเดียว แต่กลับเอาตัวเองเป็นใหญ่เหนือคนในชนชั้นเดียวกับตน รวมทั้งนอน

⁷ ส.ศิริรักษ์ ยกตัวอย่าง เหมา เจ๋อ ตุง และ โฮจิมินห์ (Ho Chi Minh) ว่าเป็นผู้นำที่มีความรักชาติ และต้องการให้มีเอกลักษณ์ของชาติตัวเอง แต่ทั้งคู่ไม่เห็นทางเลือกอื่น นอกไปจากลัทธิมาร์กซิสต์ ซึ่งเป็นอุดมการณ์ของตะวันตก และไม่น่าจะเป็นทางเลือกของเอเชีย (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 71)

กับผู้หญิงคนไหนก็ได้ที่ตนถูกใจ นอกจากนั้น เหม่า เจ๋อ ตุง ยังชื่นชอบ ริชาร์ด นิกสัน (Richard Nixon) ที่เป็นนักการเมืองฝ่ายขวา (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 67-71)

การรวมประเทศจีนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของ เหม่า เจ๋อ ตุง อาศัยการทำลายความแตกต่างหลากหลายของภาษา วัฒนธรรม และชาติพันธุ์ ด้วยการทำให้จีนมีเพียงภาษา และวัฒนธรรมรูปแบบเดียวที่ “เหนือ” กว่ารูปแบบอื่น (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 67) ซึ่งปัญหาดังกล่าวก็เกิดขึ้นและเป็นปัญหาในสังคมไทยเช่นกัน

ใน กรณีของประเทศไทย (ไม่รวมความล้มเหลวในปัญหาความรุนแรงภาคใต้) แม้ว่าประเทศไทยจะไม่มี ความขัดแย้งมากนักในการทำให้ชนกลุ่มน้อย และชาวเขา รู้สึกถึงความเป็นไทย แต่ในด้านการจัดการสร้างความเป็นไทยตามวิธีการของรัฐบาลไทยกลับทำให้ชนกลุ่มน้อยรู้สึกแปลกแยก (alienated)⁸ กับวัฒนธรรม และอัตลักษณ์ของตนเอง กล่าวอีกอย่างว่า รัฐบาลให้กลุ่มชาติพันธุ์ และชนกลุ่มน้อยรู้สึกว่าตนเองเป็นคนไทย โดยการทำให้วัฒนธรรม และอัตลักษณ์ของกลุ่มมีคุณค่า และความสำคัญน้อยกว่าวัฒนธรรมกระแสหลัก เช่น ชาวเขา รู้สึกอยากใส่กางเกงยีนส์ และรู้สึกด้อยกว่าถ้าแต่งกายตามประเพณี (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 67, 81-82)

ในกรณีของ คานธี (Mahatma Gandhi) ส.คิวัรักษ์ มองว่า คานธี ต่างกับ เหม่า เจ๋อ ตุง ตรงที่คานธีมีความคิดด้านบวกอยู่มาก ซึ่งจุดแข็งของความคิดของคานธี คือ การสนับสนุนคุณค่าที่เป็นสากล นั่นคือ ความรัก ความบริสุทธิ์ และความดี อย่างไรก็ตาม คานธี มีปัญหาในการนำแนวคิดของตนไปประยุกต์ใช้ในสังคมอินเดีย⁹ ที่เป็นสังคมที่มีความแตกต่างหลากหลายของเชื้อชาติ ศาสนา และความเชื่อ แต่ส่วนใหญ่ของสังคมอยู่ภายใต้ความเชื่อของฮินดู และระบบวรรณะ

โดยเฉพาะความเชื่อที่ว่า ใครเกิดมาอยู่ในวรรณะใดก็ต้องเป็นเช่นนั้นไปตลอดชีวิตในชาตินี้ ทศณะดังกล่าวเป็นข้อจำกัดสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงสังคม ซึ่ง ส.คิวัรักษ์ เห็นว่า หากคานธีมีความเป็นมาร์กซิสต์ในแง่ของการเข้าใจความรุนแรงเชิงโครงสร้างและเรื่องชนชั้นน่าจะช่วยในการจัดการกับความไม่เท่าเทียมของความเชื่อของฮินดูได้มากขึ้น (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 71-73) ความเห็นของ ส.คิวัรักษ์ ในที่นี้สะท้อนให้เห็นว่า การเชิดชู “จิตสำนึกตะวันออก” ไม่ได้แปลว่าต้องปฏิเสธองค์ความรู้ทั้งหมดของตะวันตก แต่การนำมาใช้จะต้องเป็นไปอย่างพิถีพิถัน ไม่ใช่มาจากการลอกเลียนแบบ โดยไม่มีการตั้งคำถาม

⁸ แนวคิดเรื่องการทำให้แปลกแยก (theory of alienation) เป็นหนึ่งในงานของมาร์กซ์ ที่เห็นว่ากระบวนการทำให้แปลกแยกเป็นหนึ่งในผลลัพธ์ของระบบทุนนิยม (alienation is a systematic result of capitalism) ที่ทำให้รู้สึกแปลกแยกกับคนส่วนใหญ่ในสังคม (we tend to feel separated from the rest of our society) อ่านเพิ่มเติมใน http://en.wikipedia.org/wiki/Marx's_theory_of_alienation

⁹ คานธี อาจถูกวิจารณ์ในแง่ของการนิยมความเป็นชาย (male chauvinism) และการจัดการกับวรรณะจัณฑาล ที่เห็นว่าในลัทธิความเชื่อของฮินดู ใครเกิดมาในสถานะใดก็ต้องเป็นอย่างนั้นไปจนกว่าจะเกิดใหม่ในชาติหน้า

ส.ศิวัรักษ์ เห็นว่า สิ่งที่เราควรเรียนรู้จากลัทธิมาร์กซิสต์ ก็คือ การทำความเข้าใจเรื่องความรุนแรงเชิงโครงสร้างและการวิเคราะห์เรื่องชนชั้น แต่ไม่ยอมรับว่าทางออกที่มาร์กซ์ เสนอให้ใช้การปฏิวัติโดยชนชั้นกรรมาชีพ เนื่องจากเป็นแนวทางที่นำไปสู่ความรุนแรง ในประเด็นดังกล่าว สอดคล้องกับความคิดของ ชัมดอง วีนโปเซ ที่เห็นว่า ควรยอมรับความคิดของมาร์กซิสต์ ในเรื่องการวิเคราะห์ความรุนแรงของโครงสร้างทางเศรษฐกิจ-สังคมภายใต้ระบบทุนนิยม โดยเฉพาะประเด็นเรื่องมูลค่าส่วนเกิน (surplus value) ¹⁰ ที่ชนชั้นกรรมาชีพซึ่งเป็นผู้ผลิตและสร้างมูลค่า ไม่ได้ครอบครองสิ่งที่ตนสร้างขึ้น แต่มูลค่าส่วนเกินกลับกระจายอยู่กับชนชั้นนายทุน เนื่องจากเป็นผู้ควบคุมปัจจัยการผลิต ซึ่งภายใต้โครงสร้างดังกล่าวย่อมทำให้เกิดความไม่เท่าเทียม และอยู่ติธรรม ที่สำคัญโลกาภิวัตน์ (Globalization) ซึ่งเป็นพัฒนาการของระบบทุนนิยม ได้ทำให้การขูดรีดไม่ได้จำกัดแต่เฉพาะภายในประเทศเท่านั้น แต่ได้ก้าวข้ามรัฐชาติ (Nation State) ¹¹ ไปแล้ว (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 24)

แม้ว่าแนวคิดมาร์กซิสต์จะช่วยในการอธิบายความรุนแรงทางโครงสร้างได้ดี แต่การนำไปใช้หรือการอ้างอิงกับประสบปัญหา เนื่องจากสภาวะเองก็มีอคติไม่น้อยกับการยอมรับความเห็นที่ถูกตีตรา (labelling) ว่า “สังคมนิยม” “คอมมิวนิสต์” หรือ “ฝ่ายซ้าย”¹² เนื่องจากกระบวนการสร้างความเป็นอื่นของรัฐไทยที่มีความต่อเนื่องในยุคสงครามเย็น รวมทั้งอคติที่เห็นว่าการเสนอของฝ่ายซ้ายมักนำไปสู่การใช้ความรุนแรง

โดยยกตัวอย่างกรณี ลอยด์ คาเมร่า (Lloyd camera) สังหาราชในลาตินอเมริกา ที่เคยได้รับการยกย่องว่าเป็นนักบุญ เมื่อกล่าวว่า “เราควรเผื่อแผ่ช่วยเหลือคนจน พวกเขาไม่มีเงินแม้แต่เซ็นต์เดียว” ขณะเดียวกันก็กลับถูกเรียกว่าคอมมิวนิสต์ เมื่อท่านกล่าวว่า “คนจนควรมีสิทธิที่จะเรียกร้องสิทธิของตน พวกเขามีศักดิ์ศรีเหมือนเรา ความร่ำรวยของเราได้มาจากความยากไร้ของคนจน” (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 73) ในทางตรงกันข้าม การเสนอความคิดในสังคมไทย ที่อ้างว่ามีที่มาจากพุทธศาสนา มักได้รับการสนับสนุนค่อนข้างมาก

¹⁰ มาร์กซ์ อธิบายว่า มูลค่าส่วนเกิน (surplus value) ไม่เคยกระจายไปสู่คนงานหรือชนชั้นกรรมาชีพ แต่กลับไปอยู่ที่ผู้ควบคุมปัจจัยการผลิตหรือนายทุน และทำให้ระบบทุนนิยมคงอยู่ต่อไป อ่านเพิ่มเติมใน <http://www.geocities.com/youth4sa/economics2.html>

¹¹ ระบบทุนนิยม และทุนนิยมบริษัท ไม่พอใจแค่การขูดรีดประชาชนของตนเอง (คนในชาติ) แต่ต้องการขูดรีดคนภายนอกสังคมด้วย อ่านเพิ่มเติมใน <http://en.wikipedia.org/wiki/Corporatism>

¹² ในกรณีของไทย อคติที่มีต่อฝ่ายซ้ายยังคงมีอยู่อย่างเข้มข้น เห็นได้จากการนำคำว่า “ประชาสังคม” (Civil Society) มาใช้แทนคำว่า “การเมืองมวลชน” ซึ่งเป็นคำที่ฝ่ายซ้ายในอดีตใช้ในการรวบรวมมวลชน แต่เนื่องจากผลลัพธ์ของการต่อสู้ที่นำไปสู่การต่อสู้ และความรุนแรง (ยุคเดือนตุลา) ย่อมทำให้คำดังกล่าวมีนัยยะในแง่ลบ (ขอขอบคุณ รศ.ดร.นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ รศ.ดร.เอก เหล่าธรรมทัศน์ และ รศ.ดร.ไชยันต์ ไชยพร กับความรู้ที่ได้จากการฟังบรรยาย ที่ ม.ธรรมศาสตร์ ลำปาง ในช่วง พ.ศ.2544)

ส.ศิวรักษ์ เห็นว่า ไม่ว่าสาธารณชนจะมีความรู้สึกละเอียดอ่อนต่อแนวคิดมาร์กซิสต์ แต่การอธิบายความแตกต่างระหว่างชนชั้นที่มาจากความสัมพันธ์ในการผลิต จะช่วยสร้างความเข้าใจต่อความรุนแรงของโครงสร้างเศรษฐกิจ-สังคมภายใต้ระบบทุนนิยม อันอาจนำไปสู่ความคิดและความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงความไม่เสมอภาค และความไม่ยุติธรรมในสังคม อย่างไรก็ตาม ส.ศิวรักษ์ ไม่เห็นด้วยกับการเปลี่ยนแปลงสังคมด้วยความรุนแรง ตามแนวทางของลัทธิมาร์กซ์ (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 73) ซึ่งนั่นคือความแตกต่างของ “จิตสำนึกใหม่” ที่ไม่ใช้การรับความเป็นตะวันตก หรือองค์ความรู้จากตะวันตกมาใช้แบบไม่ตั้งคำถาม (dogmatic) อันนำไปสู่การปฏิเสธความแตกต่างหลากหลาย

ทัศนะที่ไม่ยอมรับความหลากหลายทางสังคม (social diversity) ก่อให้เกิดปัญหาอย่างยิ่งในมิติทางศาสนา โดย ส.ศิวรักษ์ เสนอว่า ทุกศาสนาล้วนมีแง่มุมทั้งที่เป็นเผ่านิยม (tribal) และที่เป็นสากลนิยม (universal) แต่สิ่งที่ทำให้เกิดปัญหาทั้งต่อศาสนาและการเมือง ก็คือ การคิดและเชื่อว่าศาสนาและความเชื่อที่ตนยึดถืออันดีที่สุด (แม้กระทั่งการคิดว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ดีที่สุด และไม่มีจุดอ่อนก็คือการยึดติดกับเผ่านิยม) ซึ่งวิธีคิดดังกล่าวนำไปสู่ลัทธิเคร่งศาสนาหัวรุนแรง (fundamentalism)¹³ รวมทั้งยังส่งเสริมวัฒนธรรมเดียว (monoculture)¹⁴ ที่ไม่อนุญาตหรือยอมรับสิ่งที่ท้าทายกับความเชื่อเหล่านั้น (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 67-72) ซึ่งการไม่ยอมรับความหลากหลายเป็นหนึ่งในสาเหตุที่นำไปสู่ความเป็น “กลียุค”¹⁵ ในมุมมองของ ชัมดอง รินโปเช ที่เป็นห่วงว่า ศาสนา และวัฒนธรรม ได้ถูกใช้เป็นเครื่องมือในการแบ่งแยก โดยเฉพาะสงครามและการสู้รบจำนวนมาก ถูกกระทำในนามของศาสนา และอัตลักษณ์ (Identity) ของศาสนา (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 5)

จากที่กล่าวมาอาจสรุปได้ว่า “จิตสำนึกเก่า” ตามทัศนะพุทธ ของ ส.ศิวรักษ์ และ ชัมดอง รินโปเช มีด้วยกัน 6 ประการ ได้แก่ 1) การเชื่อว่าตะวันตกเหนือกว่า (Western Superiority) และพยายามลอกเลียนแบบโดยไม่พิจารณา 2) ปัญหาการเมืองระบบตัวแทน (Representative Politics) ที่ไม่สามารถเป็นตัวแทนที่แท้จริงได้ เพราะไม่มีเครื่องมือที่จะทำให้ผู้แทนทราบว่าผู้เลือก

¹³ กลวิธีของลัทธิเคร่งศาสนาหัวรุนแรง (fundamentalism) คือ การทำให้ผู้ที่อยู่ภายใต้ลัทธิต้องกระทำตามด้วยความกลัว ไม่ว่าจะเป็น กลัวบาป กลัวนรก กลัวผู้นำเผด็จการ และศาลศาสนา (inquisitors) เป็นต้น

¹⁴ วัฒนธรรมเดียว (monoculture) กับแนวคิดเรื่องการสร้างความเป็นอื่น (the others) เป็นแนวคิดที่ถูกโจมตี โดยเฉพาะกลุ่มสตรีนิยม เพราะการยกย่องสิ่งๆ หนึ่งในด้านหนึ่งก็ย่อมทำให้สิ่งที่เป็นคู่ตรงข้าม (binary opposition) ด้อยคุณค่าลงไปด้วย ในกรณีนี้ก็คือ การทำให้ความเป็นชาย (masculinity) เหนือกว่าความเป็นหญิง (femininity) นั่นเอง อ่านข้อมูลเพิ่มเติมใน <http://www.tc.umn.edu/~parkx032/NWL129.html>

¹⁵ ชัมดอง รินโปเช กล่าวถึงสาเหตุในการเกิด “กลียุค” ว่ามาจากสาเหตุ 5 ประการ ได้แก่ 1) ปัญหาประชากรล้นเกิน 2) ความไม่เสมอภาคทางเศรษฐกิจ และการทุจริตผู้เสียเปรียบทางเศรษฐกิจ 3) การใช้ความรุนแรงโดยตรงในโลก 4) การทำลายระบบนิเวศ และธรรมชาติ 5) การใช้ศาสนาและวัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการทำสงคราม (จิตสำนึกเอเชีย 1: 5)

ต่นมาเป็นตัวแทนต้องการอะไร รวมทั้งการเลือกตั้งที่กลายเป็นธุรกิจการเมือง (money politics) 3) ระบบการศึกษาและองค์ความรู้แบบตะวันตก ที่ขาดมิติทางด้านจิตวิญญาณ มุ่งเน้นแต่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี 4) ปรัชญาพื้นฐานของวิทยาศาสตร์ที่ก่อให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งกลายเป็นเครื่องมือในการแสวงหาอำนาจ โดยเฉพาะการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อใช้ทำสงคราม 5) การไม่ยอมรับความหลากหลายทางสังคม (social diversity) และการยึดติดกับวัฒนธรรมเดียว (Monoculture) ที่เชื่อว่าวัฒนธรรม ความเชื่อ อัตลักษณ์ ศาสนา ฯลฯ ของเราเหนือกว่าของคนอื่น และนำไปสู่การปฏิเสธความแตกต่างหลากหลาย และสร้างความรู้สึกแปลกแยกในสังคม 6) ปัญหาความรุนแรงทางโครงสร้าง และความไม่เท่าเทียมทางเศรษฐกิจภายใต้ระบบทุนนิยมโลกาภิวัตน์ และลัทธิบริโภคนิยม

ภาคสอง: จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย

ในภาคแรก ผู้เขียน ได้พยายามสรุปว่า ทศนะจากพุทธในมุมมองของ ส.สิวรักษ์ และ ชัมดอง รินโปเช เห็นว่าอะไรคือปัญหา หรือ “จิตสำนึกเก่า” และในภาคสองนี้จะนำเสนอว่า อะไรคือ “จิตสำนึกใหม่” หรือทางออกของสังคม

ส.สิวรักษ์ เห็นว่า สังคมประชาธิปไตยแบบตะวันตก (ระบบตัวแทน) และ การพัฒนาที่เน้น “ความก้าวหน้า” ใกล้จะมาถึงจุดจบแล้ว ทางเลือกที่จะก้าวผ่านยุคโลกาภิวัตน์ (Globalization) ทั้งในสังคมตะวันออกและตะวันตก ได้คือ การค้นหารากเหง้าของแต่ละสังคม โดยพิจารณาอย่างระมัดระวัง และอย่างวิพากษ์วิจารณ์ (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 90) เช่นเดียวกัน ชัมดอง รินโปเช เห็นว่า “ถ้ากระบวนการโลกาภิวัตน์ไม่ยุติลงในอนาคตอันใกล้ ในไม่ช้ามันจะทำให้โลกสิ้นสุดลง” กล่าวคือ ชัมดอง เปรียบเทียบโลกาภิวัตน์ว่าเป็นลัทธิบริโภคนิยมในระดับสูงสุด ที่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติอย่างไม่รู้จักแยกแยะ รวมทั้งขาดสำนึกรับผิดชอบ ที่จะสงวนรักษาทรัพยากรไว้ให้คนรุ่นหลัง (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 51-52)

สำหรับการนำเสนอทางเลือกใหม่ หรือทางออกของสังคม ส.สิวรักษ์ ได้เสนอตัวแบบ “สังฆะ” หรือ “สังฆิกะ” ที่เป็นรูปแบบความสัมพันธ์ของคณะสงฆ์ โดยรูปแบบดังกล่าวเคยดำรงอยู่ในประเทศไทยมาไม่น้อยกว่า 800 ปี แต่ได้สูญหายไปในช่วงหลัง ซึ่งรูปแบบสังฆะ คือ การอยู่ด้วยกันอย่างประสานกลมกลืน เคารพซึ่งกันและกัน เคารพต่อสรรพสัตว์ ยึดมั่นในพระวินัย และข้อบังคับที่พระพุทธเจ้าได้บัญญัติไว้ และกลไกสำคัญที่ทำให้ตัวแบบดังกล่าวสามารถเป็นทางออกของสังคมได้ ก็คือ พระสงฆ์ทุกรูปจะต้องคอยสำรวจตนเองอยู่ตลอดเวลา และหากพบว่าตนเองประพฤติผิดเล็กน้อยก็ต้องปลงอาบัติ หากผิดในกฎใหญ่ก็ต้องถูกขับออกจากหมู่คณะชั่วคราว (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 87, 91)

สำหรับ การสำรวจตัวเอง¹⁶ตามจารีตทางพุทธ เป็นกระบวนการที่ลงลึกถึงระดับ “จิตวิญญาณ” หรือเป็นการพัฒนาภายใน ซึ่งแนวทางดังกล่าวแตกต่างกับแนวคิดมาร์กซิสต์ (สิ่งที่ Marx ไม่เห็นด้วยกับ Hegel¹⁷) ที่มองว่า การพัฒนาทางจิตวิญญาณจะทำให้ปัจเจกชนแข็งแกร่ง และไร้ความกลัวหาญ ซึ่งตรงกันข้ามกับพุทธศาสนา ที่เห็นว่า ความเข้มแข็งภายในจะทำให้เกิดความกลัวหาญ และปราศจากความรุนแรงใดๆ (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 92-93)

ในส่วนที่เกี่ยวกับการลงโทษโดยการขับออกจากหมู่คณะไม่ได้เป็นประจักษ์ประภาสิต และหากผู้กระทำผิดรู้สึกสำนึกและได้เปลี่ยนจิตสำนึกแล้ว ก็จะได้รับอนุญาตให้กลับสู่หมู่คณะได้อีก ส่วนการปลงอาบัติก็ไม่ได้จบสิ้นขบวนการแค่นั้น แต่ผู้กระทำผิดต้องขจัดสิ่งที่ทำให้เกิดการละเมิดกฎด้วย (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 91) ระบบการลงโทษดังกล่าวจึงเปรียบเสมือนกระบวนการที่ทำให้ผู้กระทำความผิดปรับปรุงตัว และสามารถกลับมาทำประโยชน์ให้แก่สังคมได้อีก ซึ่งต่างกับระบบคุก (imprisonment) ที่เป็นการกัก (exclusion) ผู้กระทำผิดออกจากสังคม แต่ไม่มีกระบวนการที่จะทำให้ผู้กระทำผิดกลับตัวเป็นคนดี เพื่อกลับมาทำประโยชน์ได้อย่างแท้จริง แต่กลไกของคุณคือ การทำให้ผู้กระทำผิดไม่กระทำผิด เพราะกลัวจะกลับมาติดคุกอีกรอบ

นอกจากนั้น ความสัมพันธ์ภายใต้ตัวแบบสังฆะของคณะสงฆ์ ยังเป็นรูปแบบที่มีความประสานกลมกลืน เสมอภาค ปราศจากความเหลื่อมล้ำ ซึ่งต่างจากระบบของรัฐทั่วไป ดังนั้นระบบสังฆะจึงเป็นระบบที่มีภราดรภาพ และเสรีภาพที่แท้จริง ซึ่งแตกต่างกับเสรีภาพแบบทุนนิยม โดยการกล่าวอ้างเสรีภาพแบบทุนนิยม อาทิเช่น อยากพูดหรือทำอะไรก็ได้ รวมทั้งถือครองทรัพย์สินอะไรก็ได้ตามที่ต้องการ (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 90) กล่าวอีกอย่างก็คือ เป็นเสรีภาพที่ไม่สนใจว่าจะกระทบต่อสังคมอย่างไร

เสรีภาพที่แท้จริงในความหมายทางพุทธคือ เสรีภาพจากโลภะ โทสะ และโมหะ อันจะทำให้สังคมเกิดความยุติธรรม โดยในแม่แบบสังฆะ การลงโทษที่รุนแรงที่สุดคือ การขับออกจากสังคมชั่วคราว ซึ่งในสังคมแบบนี้ไม่จำเป็นต้องมีสถาบันหรือกลไกที่เป็นทางการในการลงโทษ เช่น คุณ

¹⁶ ในปรัชญาตะวันตก การสำรวจตัวเอง เป็นสิ่งที่โสเครตีส (Socrates) นักปรัชญาชาวกรีกให้ความสำคัญ แต่อยู่ในมิติเรื่อง “การรักในความรู้” (the love of wisdom) ที่สัมพันธ์กับการให้ความหมาย “คนฉลาด” ว่าเป็นคนที่สำรวจตัวเอง โดยการเฝ้าถามตัวเองว่ายังไม่รู้อะไร หรือ “รู้อย่างไร” เพื่อที่จะแสวงหาความรู้ในเรื่องนั้น แต่ “คนโง่” คือคนที่ไม่ว่าตัวเองไม่รู้ แต่ทำตัวราวกับผู้รู้ อ่านเพิ่มเติมใน <http://en.wikipedia.org/wiki/Socrates>

¹⁷ มาร์กซ์ (Marx) เห็นด้วยเกือบทั้งหมดกับความคิดเรื่องพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ (inevitable historical progress) ของ เฮเกล (Hegel) แต่สิ่งที่แตกต่างคือ มาร์กซ์เชื่อว่าสิ่งที่ขับเคลื่อนประวัติศาสตร์คือ วัตถุนิยม (Material or Physical forces) (ซึ่งเป็นคนละความหมายกับการขอซื้อข้าวของ หรือ Shopaholic) หาใช่เรื่องจิตนิยม (Intellectual or Spiritual) ตามความเห็นของ เฮเกล อ่านเพิ่มเติมใน http://academics.vmi.edu/psy_dr/Hegel%20and%20Marx.htm

หรือ ศาล เพราะการกระทำผิด โดยส่วนใหญ่มักเกิดขึ้นในสังคมที่ไม่มีความเท่าเทียมและขาดความยุติธรรม (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 90-93)

ทางออกที่สำคัญ อีกประการก็คือ การสร้างวิถีคิดและทัศนคติแบบ “องครวม” ให้เกิดขึ้นในสังคม ที่มีแนวคิดที่ว่า ทุกคนในสังคม สรรพสัตว์และต้นไม้ ต่างก็เป็นพี่น้องกัน ซึ่งการเป็น “องครวม” ก็คือ การที่เราเข้าใจตัวเอง เข้าใจชุมชน ไม่เห็นแก่ตัว รักตัวเองและสรรพสิ่งอื่นๆ มองทุกอย่างว่าต่างมีความหมาย และความสัมพันธ์กัน อาทิเช่น การสะสมส่วนเกินของบางคน นำไปสู่การขาดแคลนของคนอื่นเสมอ ซึ่งแตกต่างกับวิถีชีวิตแบบบริโภคนิยม ซึ่งครอบงำสังคมสมัยใหม่ โดยวิถีชีวิตดังกล่าวทำให้ปัจเจกบุคคลมองสิ่งต่างๆ อย่างแยกส่วน¹⁸ (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 99-101)

แนวคิดแบบองครวมนี้ไม่ได้มีอยู่เฉพาะในรูปแบบสังคม หรือในสังคมตะวันออกเท่านั้น ในยุโรปก่อนยุคแห่งปัญญาผู้แจ้ง นักบุญฟรานซิสแห่งอัสซีซี (Saint Francis of Assisi)¹⁹ มองสรรพสิ่งอย่างเป็นองครวม โดยเรียกพระอาทิตย์ว่าพี่ชาย และพระจันทร์ว่าพี่สาว นั่นคือ การมองว่าทุกอย่างล้วนมีความสัมพันธ์กัน (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 100) ซึ่ง ส.ศิริรักษ์ เห็นว่า ยุคแห่งปัญญาผู้แจ้ง ทำให้เกิดความพยายามตัดขาดจากคริสต์ศาสนา (ที่ในขณะนั้นมีอิทธิพลต่อสังคมอย่างสูง) ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นรากเหง้าและสายสัมพันธ์ในอดีต ด้วยเชื่อว่าการกระทำดังกล่าวจะทำให้ศาสนาจักรอ่อนแอลง แต่แท้จริงแล้วคริสต์ศาสนา (รวมทั้งศาสนาอื่นๆ) โดยตัวเองไม่ใช่สิ่งที่เลวร้าย แต่ปัญหาของศาสนาจักรในขณะนั้นคือ การตีความคัมภีร์ไบเบิล (Bible) ที่ผิดพลาด และการทำลายตัวเองที่สำคัญของสถาบันศาสนาจักร คือ การมีพระสันตปาปา (Pope) เป็นจักรพรรดิแต่เพียงผู้เดียว เป็นการทำลายความเป็นองครวมของคริสต์ศาสนา ฉะนั้นการพยายามแยกตัวออกจากคริสต์ศาสนา จึงเป็นทางออกที่ผิดพลาด เนื่องจากคริสต์ศาสนาเป็นทั้งรากเหง้า แก่น และกระดูกของสังคม (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 75-76, 100)

ส.ศิริรักษ์ เห็นว่า การจะนำรูปแบบสังคมมาอยู่ในบริบทของการเมืองไทย สิ่งสำคัญคือการสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง อันมีฐานอยู่ที่วัดและบ้าน และเริ่มต้นที่ครอบครัว หรือบ้านได้ โดยทุก

¹⁸ วัฒนธรรมบริโภคนิยม (consumerism) กับการสร้างความเป็นปัจเจก (Individualism) เป็นสิ่งที่ทำงานควบคู่กันไป เห็นได้จากแนวทางการโฆษณา ที่มักจะทำให้การบริโภคร่วมกับการสร้างตัวตนเป็นสิ่งที่ไปด้วยกัน อ่านเพิ่มเติมใน “อยากตอบ Forever 2 เด็กแนวคืออะไร” ใน

http://www.prachatai.com/05web/th/home/page_all.php?mod=mod_ptcms&SystemModuleKey=HighlightNews&GID=10

¹⁹ ไม่เพียงพระอาทิตย์ และดวงจันทร์ เท่านั้น นักบุญฟรานซิสแห่งอัสซีซี (Saint Francis of Assisi) ยังมองเห็นสรรพสัตว์อื่นๆ เป็นพี่น้อง เช่น นก (My sister birds) หรือสุนัขจิ้งจอก (brother wolf) อ่านเพิ่มเติมใน Saint Francis, nature, and the environment ใน http://en.wikipedia.org/wiki/Francis_of_Assisi

คนที่มารวมตัวกัน ต้องมีจุดยืนอย่างหนักแน่นว่า มารวมกันเพื่อเปลี่ยนแปลงตัวเองให้เป็นมนุษย์ที่ดีกว่าเดิม ไม่ใช่มาด้วยความเห็นแก่ตัวและเอาตัวเองเป็นศูนย์กลาง (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 104)

เช่นเดียวกัน ชัมด็อง รินโปเช ก็เชื่อว่า การเริ่มจากระดับรากหญ้า จะเป็นกลไกสำคัญในการเปลี่ยนแปลงความรุนแรงเชิงโครงสร้าง และความสัมพันธ์เชิงอำนาจ โดยเฉพาะบทบาทของจิตวิญญาณ เนื่องจากโครงสร้างของรัฐสมัยใหม่ไม่ใช่สิ่งที่สามารถจะรื้อถอนได้อย่างรวดเร็วและสลายไปทันที ที่สำคัญรัฐได้เชื่อมโยงกับทุนนิยม และระบบโลกาภิวัตน์อย่างแน่นแฟ้น การตั้งประชาธิปไตยแบบพุทธจะต้องมีการกระจายอำนาจ ที่เน้นการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในการปกครองท้องถิ่นของตนเอง เพราะมีเพียงการปกครองขนาดเล็กเท่านั้นที่จะสามารถรับฟังทัศนะของสมาชิกแต่ละคนได้ (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 37) และหากจุดเล็กๆ ในระดับรากหญ้าสามารถรวมตัวกัน และสามารถเปลี่ยนแปลงชุมชนตามตัวแบบสังฆะ โครงสร้างข้างบนก็จะถูกสั่นสะเทือนเช่นกัน

นอกจากนั้นการนำตัวแบบสังฆะไปปรับใช้ในระดับรัฐสภา จะช่วยให้การมารวมตัวกันของนักการเมืองต้องลดความเห็นแก่ตัวของแต่ละบุคคล และการใช้อำนาจต้องเป็นไปอย่างอหิงสา (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 104, 116) ที่สำคัญ หากการตัดสินใจทางการเมืองคำนึงถึงหลัก “สังฆกรรม”²⁰ น่าจะช่วยแก้ปัญหาเรื่องการให้ความสำคัญกับเสียงข้างมากแต่ละเลยเสียงข้างน้อยได้²¹ เนื่องจากหลักสังฆกรรมให้ความสำคัญกับการเห็นพ้องกันอย่างเป็นเอกฉันท์ กล่าวคือ หากในคณะที่มารวมกันมีผู้ที่ไม่เห็นด้วยเพียงหนึ่งเสียง ก็จะต้องมีการถกเถียงกันโดยละเอียด จนกว่าผู้ที่ไม่เห็นด้วยจะเข้าใจและเห็นคล้อยตาม โดยการเห็นคล้อยตามต้องไม่เกิดจากการบีบบังคับ และการตัดสินใจจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้จนกว่าทุกคนจะเข้าใจเหตุผลและความจริง ซึ่งแตกต่างจากการตัดสินใจที่อ้างเสียงส่วนใหญ่อันมาจากการมีจำนวนเสียงสนับสนุนมากกว่าอีกฝ่าย (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 45)

ชัมด็อง รินโปเช เห็นว่า ในการเปลี่ยนแปลงสังคม ไม่จำเป็นต้องมีการสร้างจิตสำนึกให้เกิดขึ้นในชนชั้นกรรมาชีพ เพื่อนำไปสู่การรวมตัวกันโค่นล้มรัฐซึ่งเป็นเครื่องมือของชนชั้นนายทุน ที่สำคัญการต่อสู้ระหว่างชนชั้นและการเผชิญหน้ากันระหว่างรัฐกับสังคมไม่สามารถก่อให้เกิดผล

²⁰ หลักสังฆกรรม คล้ายคลึงกับแนวคิดเรื่องการหาฉันทามติ (Consensus) ที่ใช้การพูดคุยเพื่อหาข้อตกลงร่วมกันจากทุกฝ่าย แทนที่จะใช้การนับจำนวนจากการลงคะแนนเสียง (voting) ซึ่งผู้เขียนขอขอบคุณ ศ.นพ.วันชัย วัฒนศัพท์ ที่มีส่วนในการถ่ายทอดความรู้เรื่องดังกล่าวให้แก่ผู้เขียน

²¹ ปัญหาการใช้เสียงข้างมากเป็นตัวตัดสินเป็นหนึ่งในจุดอ่อนของรูปแบบการปกครองประชาธิปไตยในความหมายทั่วไป ซึ่งตอกเกอร์วิลล์ (Tocqueville) เห็นว่าจะนำไปสู่ “ทฤษฎีของเสียงข้างมาก” (Tocqueville, 1984: 112-122) หรือคล้ายระบบ “พวกมากลากไป” ที่เป็นปัญหาสำคัญของระบบรัฐสภา ที่เกิดขึ้นจากฝ่ายรัฐบาลมีเสียงในสภามาก

ในทางสร้างสรรค์ได้ และการที่จะสร้างสังคมที่ปราศจากชนชั้นได้นั้นจะต้องมาจากความรักและความร่วมมือระหว่างชนชั้นเท่านั้น (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 24)

แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดของพุทธศาสนา และของคานธี นั่นคือ พุทธศาสนา เสนอว่า เราควรต่อต้านการกระทำดังกล่าว ไม่ใช่ต่อต้านผู้กระทำ ส่วนคานธี เสนอว่า “เราควรจะไม่เกลียดบาป ไม่ใช่เกลียดคนที่ทำบาป” ซึ่งความร่วมมือของผู้ที่ทำบาปมีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลง ซึ่งจำเป็นที่จะต้องต่อต้านการกระทำที่อยู่ภายใต้ความหลง ความโลภ ความเกลียด ความริษยา และการแข่งขัน โดยการกระทำทุกวิถีทางที่ไม่ใช้ความรุนแรง ซึ่งอาจจะใช้เวลานานแต่เชื่อว่าจะต้องสำเร็จในวันหนึ่ง ซึ่งการเชื่อว่าการกระทำจะต้องสำเร็จ และสังคมจะดีขึ้นได้เป็นพื้นฐานสำคัญในการเปลี่ยนแปลง สิ่งสำคัญคือมันไม่สำคัญที่สิ่งที่เราพยายามทำจะสำเร็จในช่วงชีวิตของเรา แต่อย่างน้อยคือการส่งต่อความคิดนี้ไปยังคนรุ่นต่อไป (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 37)

การตื่นทางจิตวิญญาณหรือความเข้มแข็งภายในที่มีศรัทธา ความกรุณาและจิตวิญญาณ โดยซัมด็อง รินโปเช ได้ยกตัวอย่างกรณีที่คานธี ยุติการรณรงค์ต่อต้านการปกครองของอังกฤษ โดยไม่ใช้ความรุนแรง เนื่องจากกลุ่มผู้ประท้วงขาดความเข้าใจในความสำคัญของจิตวิญญาณ ซึ่งอาจนำไปสู่ความรุนแรงได้ (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 37-38)

การต่อสู้โดยสันติวิธีหรือการตอบโต้ทางบวกต่อสถานการณ์รุนแรง สอดคล้องกับคำสอนของศาสนาพุทธว่า “ความเกลียดจะไม่ยุติได้ด้วยความเกลียด มีแต่ความกรุณาเท่านั้นที่จะยุติความเกลียดได้” การตอบโต้ความรุนแรงด้วยความรุนแรงมีแต่จะนำไปสู่ความขัดแย้ง และการเผชิญหน้าที่สูงขึ้น คำถามสำคัญคือ เราจะทำให้ผู้อื่นเชื่อได้อย่างไรว่าการเลือกใช้สันติวิธีเป็นทางเลือกที่ดีกว่าและมีประสิทธิภาพมากกว่า ซึ่งนี่คืออีกประเด็นหนึ่งของการให้การศึกษา (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 48)

ในด้านวิถีชีวิต หรือการเผชิญหน้ากับระบบทุนนิยมและลัทธิบริโภคนิยม ส.ศิวัรักษ์ เห็นว่า แม้จะปฏิเสธไม่ได้ว่าจำเป็นต้องมีการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาบริโภค เช่น การจับปลามากิน การตัดต้นไม้ เป็นต้น แต่ความแตกต่างก็คือ ขอบเขตในการทำลายที่แตกต่างกัน ระหว่างการบริโภคหรือการทำลายทรัพยากรธรรมชาติเพื่อให้ชีวิตรอด ซึ่งต่างกับการทำลายทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการตลาด ซึ่งจะนำไปสู่การผลิตล้นเกิน การตระหนักถึงความสำคัญของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จำต้องอาศัย “จิตสำนึกแบบองค์รวม” ที่มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างสรรพสิ่งกับตัวเรา และพยายามอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่าง “ประสานกลมกลืน”²² (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 101-102)

²² การมีวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับธรรมชาติ เป็นวิถีชีวิตเช่นเดียวกับวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ เช่น คนกะเหรี่ยง และคะฉิ่น ซึ่งแม้ว่ากลุ่มคนเหล่านั้นจะตัดต้นไม้บ้าง จับปลาบ้าง แต่ก็ไม่เคยเคยทำลายให้หมดไป

แนวทางการบริโภคที่มีจิตสำนึกแบบองค์รวมสอดคล้องกับแนวคิดของ ชัมดอง รินโปเช ที่เห็นว่า มูลค่าส่วนเกิน²³ และความโลภ ทำให้เกิดการแข่งขันแย่งชิงเพื่อที่จะครอบครองส่วนเกินดังกล่าว และเป็นสาเหตุสำคัญที่นำไปสู่สงครามและความรุนแรง และกลายเป็น “สังคมแห่งความรุนแรง” โดยแนวทางแก้ไขไม่ให้เกิดสังคมแห่งความรุนแรงต้องประกอบไปด้วยแนวคิดพื้นฐาน 4 ประการ ได้แก่ ประการแรก การให้คำจำกัดความ “ความจำเป็น” ของเราใหม่ (redefinition) **และขจัดความต้องการของเราไปเสีย** ซึ่งการให้คำจำกัดความกับ “ความจำเป็น” จะทำให้ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไม่ถูกทำลายเพื่อตอบสนองต่อกลไกตลาด ซึ่งหากเราประเมินความจำเป็นของเราไม่ตรงกับความเป็นจริง ก็จะเป็นจุดเริ่มต้นของมัจฉาอาชีวะ ประการที่สอง การกำจัดแนวคิดเรื่องการแข่งขัน (competitiveness) เพราะการแข่งขันจะนำไปสู่การขูดรีดหรือความรุนแรงทางโครงสร้าง ประการที่สาม การให้การศึกษาที่ถูกต้อง ที่มีพื้นฐานอยู่บนคุณธรรม และการสร้างเสริมความเข้มแข็งทางด้านศีลธรรม ซึ่งชัมดอง ยกตัวอย่างว่า มีผู้ที่ได้รับปริญญาทางด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาจำนวนมาก ที่วิถีชีวิตของพวกเขาทำลายสิ่งแวดล้อมโดยสิ้นเชิง ซึ่งการศึกษาที่แท้จริงคือการทำให้นุชนเกิดความรักและสร้างสังคมที่ดีได้ ด้วย “ไตรสิกขา” นั่นคือ ศีล สมาธิ และปัญญา ซึ่งเป็นสิ่งที่การศึกษาควรจะสอดแทรกอยู่ในวิถีชีวิต เพื่อให้การเรียนรู้และการใช้ชีวิตมีความสอดคล้องกัน ประการที่สี่ การพัฒนาทางจิตวิญญาณในทุกระดับ (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 28-29) การใช้ชีวิตที่เรียบง่ายโดยตอบสนองความจำเป็นขั้นต่ำ ขจัดความโลภ

ข้อเสนอของ ชัมดอง และ ส.ศิริรักษ์ มีความสอดคล้องกับพระราชดำรัสเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา 23 ธันวาคม 2542 ของพระเจ้าอยู่หัวเรื่อง “เศรษฐกิจพอเพียง” (Sufficiency Economy) ที่เห็นว่า ความพอเพียงจะต้องประกอบไปด้วยคุณลักษณะ 3 ประการพร้อมๆ กัน ได้แก่ 1) ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดีที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไปโดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่นการผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ 2) ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้น จะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผลโดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้นๆ อย่างรอบคอบ 3) การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นโดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่างๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล (<http://www.doae.go.th/report/SE/html/02.htm>)²⁴

²³ อย่างไรก็ดี ชัมดอง เห็นว่า ส่วนเกินที่เกิดขึ้นสามารถยอมรับได้หากว่านำไปกระจายให้กับคนอื่นอย่างเท่าเทียมกัน นั่นคือ ส่วนเกินที่เกิดขึ้นต้องถูกเปลี่ยนไปสู่ที่มาแห่งความดี

²⁴ ข้อมูลจากบทความ “เศรษฐกิจพอเพียง” จากเว็บไซต์ของคณะกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

จากที่ได้กล่าวมา อาจสรุปได้ว่า การสร้าง “จิตสำนึกใหม่” หรือทางออกในการแก้ปัญหา ตามทัศนะของพุทธ ประกอบไปด้วย 1) การนำตัวแบบสังฆะ ซึ่งเป็นตัวแบบที่มีความสัมพันธ์กัน อย่างประสานกลมกลืน เคารพซึ่งกันและกัน รวมทั้งเคารพต่อธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 2) การมี ทัศนะแบบองค์รวม ที่เห็นว่าสรรพสิ่งมีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน 3) การสร้างสังคมที่ไม่ใช้ความ รุนแรง โดยต้องมีพื้นฐานมาจากความเข้มแข็งทางจิตวิญญาณ 4) การต่อสู้กับระบบทุนนิยม ลัทธิ บริโภคนิยม โดยเริ่มจาก “ภายใน” โดยการให้คำจำกัดความ “ความจำเป็น” ใหม่ และขัดความ โลกทั้งไป

การมีทัศนะแบบองค์รวม และการมีสังคมที่ไม่ใช้ความรุนแรง เป็นสิ่งที่มีความสอดคล้อง กันอย่างสูง เนื่องจากการเข้าใจว่า สรรพสิ่งล้วนมีความสัมพันธ์และเชื่อมโยงกัน ทั้งมนุษย์และ ธรรมชาติล้วนเป็นพี่เป็นน้องกัน จะทำให้สังคมก้าวข้ามไปสู่ภาพที่ใหญ่กว่าเรื่องชนชาติ ศาสนา เชื้อชาติ วัฒนธรรม อัตลักษณ์ ฯลฯ และยอมทำให้ความรุนแรงและสงคราม ที่เกิดจากการแย่งชิง มูลค่าส่วนเกิน การแบ่งแยก และการสร้างคู่อริตรงข้าม รวมทั้งความคิดและทัศนะที่เห็นว่า เราหรือสิ่ง ที่เราสังเกตอยู่ดีกว่าตนเองยอมหมดไป

ภาคสาม: บทส่งท้าย

จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชียจึงไม่ใช่การบอกว่า อะไรคือ “ความเป็นตะวันออก” หรือ “ความเป็นเอเชีย” รวมทั้งยกย่องว่าดีกว่า “ความเป็นตะวันตก” อย่างไร ตรงกันข้ามกลับยอมรับ บางส่วนของความเป็นตะวันตก และก้าวข้ามการแบ่งแยกคู่อริตรงข้าม (binary oppositions) ที่ นำไปสู่การสร้างความเหนือกว่า (superiority) และความเป็นรอง (inferiority) ซึ่งการสร้าง จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชียคือ การทำความเข้าใจกับความแตกต่างหลากหลาย ซึ่งเป็นรากเหง้าเดิมที่ เคยมีอยู่แล้วทั้งในสังคมตะวันออกและตะวันตก

ในการสถาปนา “จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย” ส.ศิวัรักษ์ และ ชัมด็อง รินโปเช ต่างมี ความเห็นที่สอดคล้องกัน โดยพยายามชี้ให้เห็นว่า ทางออกของปัญหาต่างๆ แท้จริงล้วนมีอยู่ใน แล้ว เพียงแต่ถูกละเลยไป ด้วยเชื่อว่าการตัดขาดจากรากเหง้าจะทำให้หลุดพ้นจากปัญหา แต่ แท้จริงแล้วการแก้ปัญหาด้วยวิธีการดังกล่าวกลับทำให้ต้องพบกับปัญหาใหม่ที่ความรุนแรง และ ซับซ้อนยิ่งขึ้น ฉะนั้นทางออกที่มาจากการค้นหารากเหง้าของสังคม อย่างวิเคราะห์ และวิพากษ์ เพื่อเลือกเอาสิ่งดีที่มีอยู่แล้วมาปรับใช้ จึงเป็น “จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย” ในทัศนะของพุทธที่นักคิด ทั้ง 2 ได้นำเสนอ

ในด้านหนึ่ง ทางออก หรือการสร้าง “จิตสำนึกใหม่” อาจดูเหมือนเป็นแนวทางและ ความคิดแบบอนุรักษนิยม (conservative) แต่เป็นอนุรักษนิยมที่ไม่ใช่เป็นการรักษาสິงเก่า ไว้ ไม่ให้เปลี่ยนแปลง (to conserve by do not anything) ตรงกันข้ามกลับเป็นการปรับเปลี่ยน และ

เปลี่ยนแปลง โดยการนำสิ่งดีๆ ในอดีตมาปรับใช้ในบริบทปัจจุบัน กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ การเปลี่ยนแปลงแบบอนุรักษ์นิยม ในนัยยะนี้ก็คือ การปรับเปลี่ยนสิ่งที่มีคุณค่าในอดีตให้สอดคล้องกับบริบทในปัจจุบัน เพื่อรักษาสีง่่า ของเก่า ความคิดเก่า ซึ่งเป็นรากเหง้าในสังคมให้ยั่งยืน และสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลง (to change to conserve)²⁵ ซึ่งสอดคล้องกับข้อเสนอของทั้ง 2 ที่เห็นว่าการดำรงชีวิตอยู่ควรมีมิติของการปรับปรุงตัวเอง และปรับปรุงสังคมให้ดีขึ้นอยู่เสมอ

สุดท้ายนี้ผู้เขียนขอยกคำในหนังสือมาเป็นบทสรุปสำหรับสังคมไทย นั่นคือ สังคมใดก็ตาม ย่อมไม่สามารถบรรลุถึงวุฒิภาวะได้ ถ้าสังคมนั้นปฏิเสธพื้นฐานรากเหง้าของตน นี่ไม่ได้หมายความว่า เราต้องยึดติดกับบทบาทและหน้าที่ตามโครงสร้างทางจารีตประเพณีอย่างตายตัว แต่หมายความว่า บุคคลหรือชุมชนใดก็ตาม ถ้าจะเติบโตในทางที่เป็นกุศลจะต้องปฏิเสธความคิดพื้นฐานที่ว่า เชื้อชาติของเรา ชนชั้นของเรา ศาสนาของเรา เพศของเรา วัฒนธรรมของเรา อารยธรรมของเราต่ำต้อยด้อยค่ากว่าของคนอื่น ไม่ว่าเราจะเป็นใครหรือเป็นอะไรก็ตาม ต่อเมื่อเราสามารถเอาชนะความแปลกแยกขั้นพื้นฐานที่ว่่านี้ และกลับมาเคารพตนเองอย่างลึกซึ้งเท่านั้น เราจึงพร้อมที่จะเลือกหนทางสำหรับปัจจุบันและอนาคตอย่างมีวิจารณญาณ โดยเลือกสรรอย่างอิสระจากชุมทรัพย์ทางภูมิปัญญาอันหลากหลาย โดยไม่ถูกครอบงำจากแหล่งใดแหล่งหนึ่ง (จิตสำนึกใหม่แห่งเอเชีย 1: 10)

²⁵ ผู้เขียนขอขอบคุณ รศ.ดร.เนก เหล่าธรรมทัศน์ สำหรับความรู้ในเรื่องแนวคิดอนุรักษนิยม ซึ่งสอดคล้องกับข้อเสนอจาก โครงการวิจัยเรื่อง “การสร้างดุลยภาพทางการเมืองระหว่างการเมืองและราชการ” ของ อาจารย์วัลย์พร รัตนเศรษฐ์